

Gonbad Kavous University
Journal of Plant
Ecosystem Conservation
Volume 13, Issue 26
<http://pec.gonbad.ac.ir>

Ethnobotanical study of medicinal plants in the Shah-Kuh Sofla Rangelands, Golestan Province

Zahra Alinezhad Moghadam Shahraki¹, Mohammad Rahim Forouzeh^{2*}, Hannaneh Mohammadi Kangarani³, Hassan Yeganeh⁴

¹Master's degree in Rangeland Sciences, specializing in Medicinal and Industrial Plants, Faculty of Rangeland and Watershed Management, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran..

²Associate Professor of Rangeland Sciences, Faculty of Rangeland and Watershed Management, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.

³Associate Professor of Forest Sciences, Faculty of Forestry, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.

⁴ Associate Professor of Rangeland Sciences, Faculty of Rangeland and Watershed Management, University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran.

Received: 2024/11/15; Accepted: 2025/02/19

Abstract

One branch of indigenous knowledge is ethnobotany, which studies how a community utilizes the plants available in their region. This knowledge is primarily held by older individuals and is passed down orally, often lost with the death of these individuals. This research focuses on the ethnobotany of medicinal plants in the Shah Kuh Sofla region. During the spring and summer of 2023 and 2024, field surveys were conducted to collect ethnobotanical data (medicinal and edible uses of plants) through structured, semi-structured, and open interviews, and participatory observation with 50 local individuals. The results identified 59 plant species belonging to 28 families, with the Asteraceae family being the most significant, comprising 12 species. Findings indicated that leaves, followed by flowers and stems, were the most utilized plant parts for medicinal purposes, while fruits were used the least. The primary medicinal applications of plants were for gastrointestinal issues (18 species), colds, coughs, and fevers (15 species), as well as diabetes (13 species). Locals showed a preference for preparing food as rice with greens (16 species) and various types of soup (13 species). Given the importance of indigenous knowledge, these studies are conducted on a small scale but with great depth. The residents of Shah Kuh Sofla possess rich traditional knowledge regarding the use of local medicinal plants. Conducting ethnobotanical studies in this area and similar regions will not only help preserve and transfer this knowledge to younger generations but can also foster a proper understanding of medicinal plants in rangelands for sustainable utilization.

Keywords: Local communities, Indigenous knowledge, Medicinal plants, Ethnobotany, Participatory observation.

*Corresponding author: forouzeh@gau.ac.ir

دانشگاه گنبد کاووس

نشریه "حفاظت زیست بوم گیاهان"

دوره سیزدهم، شماره بیست و ششم

<http://pec.gonbad.ac.ir>

بررسی قوم گیاهشناسی گیاهان دارویی مراتع شاه کوه سفلی، استان گلستان

زهرا علی‌نژادمقدم شهرکی^۱، محمدرحیم فروزه^{۲*}، حنا محمدی کنگرانی^۳، حسن یگانه^۴

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم مرتع، گرایش گیاهان دارویی و صنعتی، دانشکده مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان

۲. دانشیار گروه علوم مرتع، دانشکده مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان

۳. دانشیار گروه علوم جنگل، دانشکده جنگل، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان

۴. دانشیار گروه علوم مرتع، دانشکده مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

چکیده

یکی از شاخه‌های دانش بومی، علم قوم گیاهشناسی یا مردم گیاهشناسی است که به بررسی نحوه استفاده یک قوم از گیاهان موجود در منطقه می‌پردازد. با توجه به اینکه این دانش بیشتر در نزد افراد کهنسال بوده و نیز انتقال آن سینه‌به‌سینه و به‌صورت شفاهی صورت گرفته، با فوت افراد در زیر خاک مدفون می‌شود. در این پژوهش به بررسی قوم گیاهشناسی گیاهان دارویی منطقه شاه کوه سفلی پرداخته شد. در فصل‌های بهار و تابستان سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ پس از پیمایش‌های میدانی، برای جمع‌آوری داده‌های قوم گیاهشناسی (کاربرد دارویی و خوراکی گیاهان) از ۵۰ نفر افراد محلی به شیوه‌های ساختار یافته، نیمه ساختار یافته، باز و مشاهده مشارکتی مصاحبه صورت گرفت. طبق نتایج، ۵۹ گونه گیاهی متعلق به ۲۸ تیره شناسایی شد که خانواده‌های Asteraceae با ۱۲ گونه جزو مهم‌ترین تیره گیاهی مورد استفاده بوده است. طبق یافته‌ها، برگ و سپس گل و ساقه بیشترین سهم و میوه کمترین سهم از اندام مورد استفاده در درمان را به خود اختصاص داده‌اند. بیشترین کاربرد دارویی گیاهان در درمان مشکلات گوارشی (۱۸ گونه)، سرما خوردگی، سرفه و تب (۱۵ گونه) و نیز دیابت (۱۳ گونه) بیان شده است و بومیان برای تهیه غذا به شکل سبزی پلو (۱۶ گونه) و سپس انواع آش (۱۳ گونه) تمایل بیشتری نشان دادند. به دلیل اهمیت موضوع دانش بومی، این مطالعات در وسعت کم اما بسیار عمقی صورت می‌گیرد. بومیان روستای شاه کوه سفلی دارای دانش غنی در خصوص استفاده سنتی از گیاهان دارویی منطقه هستند. انجام مطالعه قوم گیاهشناسی در این منطقه و سایر مناطق مشابه، نه تنها سبب حفظ و انتقال آن به نسل جوان خواهد شد، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز شناخت صحیح از گیاهان دارویی مراتع در راستای بهره‌برداری پایدار باشد.

واژه‌های کلیدی: جوامع محلی، دانش بومی، گیاهان دارویی، مردم گیاهشناسی، مشاهده مشارکتی

مقدمه

با بهره‌گیری از دانش تجربی حاصل از ارتباط‌گیری با طبیعت توانسته بود تا نسل‌ها خوراک و پوشاک خود را تهیه نماید، ابزار و سرپناهی برای خود بسازد و امنیت خود، خانواده و احشام را حفظ کند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۸). دانش بومی دارای زمینه‌های گوناگونی بوده که یکی از آن‌ها، مردم گیاهشناسی است. مردم گیاهشناسی شاخه‌ای از دانش بومی است که به بررسی و مطالعه رفتار یک قوم یا فرهنگ

بومیان (روستاییان، کوچ نشینان، جنگل نشینان) از طریق تعامل و هماهنگ کردن خود با محیط اطراف، دانشی کسب می‌نمایند که دانش بومی نامیده می‌شود. این دانش خاص محیط آنان است و انتقال آن غالباً سینه‌به‌سینه و به‌صورت شفاهی صورت می‌گیرد (سعیدی گراغانی و همکاران، ۱۳۹۵؛ سمیعی و فروزه، ۱۴۰۱). در گذشته، بشر

*نویسنده مسئول: forouzeh@gau.ac.ir

در منطقه‌ای خاص با گیاهان بومی آن منطقه می‌پردازد (امراللهی جلال‌آبادی، ۱۳۹۹؛ معمری و همکاران، ۱۳۹۹). بنابراین می‌توان بیان نمود قوم‌گیاه‌شناسی دانشی است که شامل شناسایی و استفاده‌های سنتی از گیاهان و همچنین آگاهی از محیط زیست آن‌ها توسط افراد محلی است. این دانش قسمتی از سرمایه ملی است که دربرگیرنده ارزش‌ها، باورها و دانسته‌های مردمان بومی است و با سبک زندگی ایشان کاملاً عجین است (کیاسی و فروزه، ۱۳۹۸). زندگی ایرانیان نیز به مثال تمام فرهنگ‌های کهن سراسر جهان، وابسته به گیاهان است و باتوجه به تنوع اقلیمی بی‌نظیر و غنای گونه‌ای گیاهان، می‌توان کشور ایران را جزو غنی‌ترین بخش جغرافیایی دنیا شمرد و می‌توان آن را جزو کشورهای پیشرو در دانش قوم‌گیاه‌شناسی دانست (بازگیر و پوره‌اشمی، ۱۴۰۰؛ Batooli et al., 2023). همچنین ایران دارای بیش از ۸۰۰۰ گونه گیاهی است که حدود ۱۸۱۰ گونه آن بومی است و این‌گونه بانک ژنتیکی غنی گیاهی را در خود جای داده است که مراتع خاستگاه اصلی اکثر این گونه‌های گیاهی است (Eskandari Damaneh, Karimian et al., and Sharafatmandrad., 2017; 2017). مراتع بخش مهم و وسیعی از منابع طبیعی ایران را تشکیل می‌دهند. فراورده‌های فرعی مرتع از جمله گیاهان دارویی نقش به‌سزایی در درآمدزایی، امنیت غذایی، درمان بیماری و ایجاد اشتغال افراد محلی ایفا می‌نمایند (علی‌خواه اصلی و همکاران، ۱۴۰۰). با وجود این، استفاده چندمنظوره از گیاهان مرتعی خودرو (دارویی، خوراکی و صنعتی) سبب شد دانش قوم‌گیاه‌شناسی کشور ایران از غنا و تنوع ارزشمندی برخوردار باشد. با توجه به مطالب مذکور، می‌توان بیان نمود که یکی از کهن‌ترین میراث جوامع محلی، استفاده از گیاهان دارویی برای درمان بیماری است و از آنجاکه بشر جزئی از طبیعت است، طبیعت برای رفع هر بیماری، مداوایی در پیش روی ایشان قرار داده است. بنابراین سابقه درمان امراض توسط گیاهان، به میزان قدمت تاریخ زندگی انسان بر روی کره خاکی است (معمری و همکاران، ۱۳۹۹). استفاده از داروهای گیاهی، بخش مهمی از طب گیاهی و سنتی است. مصرف داروهای گیاهی در چند سال اخیر به‌طور چشمگیری روبه‌افزایش است. طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی، ۱۱ درصد از ۲۵۲ داروی اولیه پزشکی دارای منشأ گیاهی می‌باشند (Rahman et al., 2019; Hamilton et al., 2008). همچنین براساس

مطالعات اخیر، در حدود ۸۰ درصد جمعیت افراد دنیا هنوز هم برای درمان امراض ایجادشده به داروهای سنتی وابسته هستند (Assen et al., 2021). به‌گونه‌ای که در چند سال اخیر، نتایج پژوهش‌های اتنوبوتانی نقش حائز اهمیتی در تحقیقات گیاهان دارویی و گیاه‌درمانی داشته است. در بعضی از کشورها، از مطالعات اتنوبوتانیکی برای کشف، بهبود و توسعه داروهای جدید استفاده شده است (بی‌باک و مقبلی هنزائی، ۱۳۹۵). در پژوهش قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی منطقه سجاسرود، ۵۲ گونه دارویی متعلق به ۲۲ خانواده توسط محققان شناسایی شد که ۱۱ گونه مربوط به خانواده نعنائیان (Lamiaceae) و ۷ گونه مربوط به خانواده کاسنی (Compositae) بوده است. همچنین در این پژوهش، بیشترین مصرف از گیاهان به شیوه سنتی برای درمان بیماری گوارشی گزارش گردید (سعادت‌پور و همکاران، ۱۳۹۶). حسینی و همکاران (۱۴۰۰) به بررسی دانش بومی گیاهان دارویی در کوهستان و دهستان آبیدر سمنجن پرداختند. ایشان با انجام مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته توانستند ۲۰۰ گونه گیاه دارویی متعلق به ۴۸ خانواده شناسایی نمایند. همچنین نتایج حاکی از آن بود بیشترین اندام گیاهی مورد استفاده، برگ گیاهان بوده و بیشترین نحوه مصرف را دمنوش‌ها به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بیشترین کاربرد دارویی گیاهان، برای درمان بیماری‌های مفصلی و رماتیسمی بود. نیانگ دیوپ و همکاران (Niang-Diop et al., 2022) در مطالعه دانش بومی منطقه جنگلی فتالا در سنگال توانستند ۳۸ گونه مربوط به ۲۱ خانواده در درمان بیماری‌های مزمن فشارخون و دیابت بیابند که ۱۸ گونه در درمان هردو بیماری، ۱۲ گونه در درمان فشار خون و ۸ گونه در درمان دیابت کاربرد محلی داشت. همچنین بیشترین مصرف از ریشه، برگ و پوست درخت به‌صورت دمنوش مورد استفاده قرار می‌گرفت.

با توجه به بررسی منابع درمی‌یابیم که مطالعات قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی در هر نقطه از دنیا، دارای یافته‌های متفاوت از سایر نقاط بوده است. علاوه بر آن، اطلاعات مربوط به استفاده از گیاهان دارویی از گذشته تا به امروز، به‌صورت شفاهی و سینه‌به‌سینه از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است؛ اما باتوجه به نامکتوب بودن این علم و وجود آن در نزد افراد کهنسال، ممکن است انتقال این اطلاعات از افراد مسن به افراد جوان دستخوش تغییرات شدید شود (خدایاری و همکاران، ۱۳۹۳). محققان در

اطلاعات در خصوص گیاهان دارویی مراتع شاه‌کوه سفلی، شیوه و موارد مصرف آن مکتوب گردد.

مواد و روش‌ها

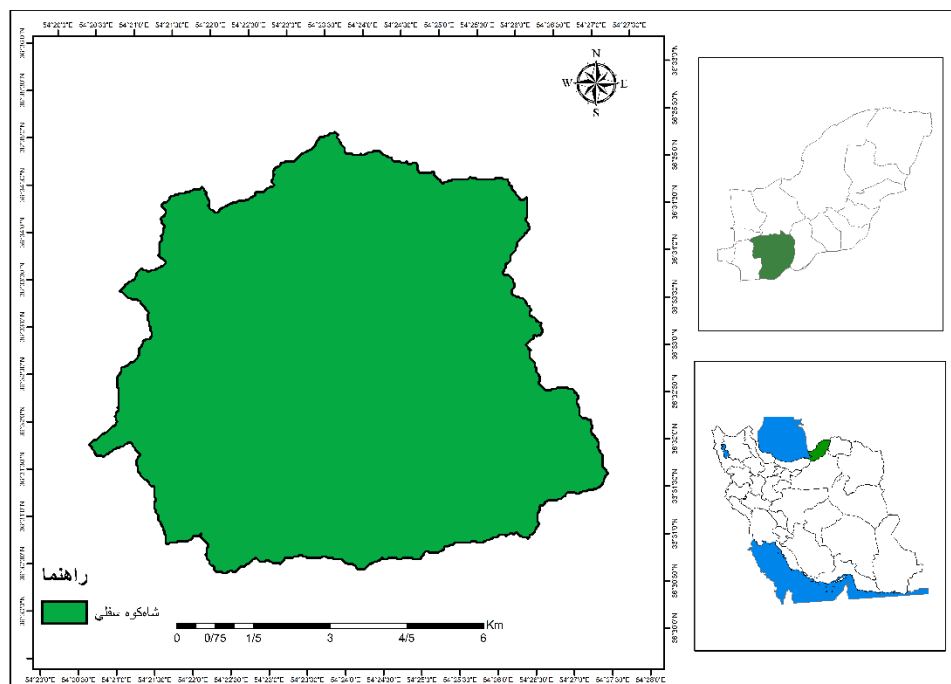
منطقه مورد مطالعه

روستای شاه‌کوه سفلی با مساحتی حدود ۵۸۵۰ هکتار در شهرستان گرگان و جنوب شرقی استان گلستان واقع شده است. موقعیت جغرافیایی حوزه بین عرض‌های ۳۰' ۳۲" تا ۳۶° ۳۵' ۹" شمالی و طول‌های جغرافیایی ۲۰' ۳۴" تا ۵۴° ۲۷' ۲۲" شرقی قرار گرفته است (شکل ۱). دسترسی به روستا از طریق جاده گرگان به شاهرود (معروف به جاده توسکستان) امکان‌پذیر است. از کل مساحت روستای شاه‌کوه سفلی، ۴۴۵۴ هکتار آن را مرتع تشکیل می‌دهد. حداکثر ارتفاع حوضه ۳۷۹۳ متر از سطح دریا، حداقل ارتفاع ۱۹۴۵ متر و ارتفاع متوسط ۲۶۴۳ متر است. میزان بارندگی متوسط سالانه ۳۴۸ میلی‌متر و دمای متوسط سالانه ۶/۵ درجه سانتی‌گراد بوده و اقلیم منطقه طبق روش دومارتن نیمه‌خشک بیان شده است (مطالعات فیزیوگرافی اداره منابع طبیعی و آبخیزداری استان گلستان ۱۳۹۹، بارانی و همکاران، ۱۳۹۱). این منطقه جزو مناطق ایرانی و تورانی بوده و از لحاظ تقسیمات زیرناحیه‌ای به مناطق نیمه‌استپی و کوهستان‌های مرتفع تعلق دارد (مطالعات پوشش گیاهی اداره منابع طبیعی و آبخیزداری استان گلستان ۱۳۹۹). مشخصات روستای مورد مطالعه در جدول ۱ ذکر شده است.

پژوهشی بیان نمودند اکثر طبیبان محلی سرخ‌پوست در استان یونان در کشور چین که کهنسال بوده‌اند، نگران انتقال و فراگیری ناکافی دانش بومی به نسل جوان هستند که همین امر سبب از بین رفتن این دانش غنی می‌شود (Long and Rong., 200۴) و نیز اینگونه به‌نظر می‌رسد که دانش سنتی استفاده از گیاهان دارویی در نسل‌های جوان به‌تدریج از بین رفته است (Polat., 2019). بنابراین با تغییر سنت‌ها و عدم علاقه‌مندی نسل جوان به یادگیری این دانش گرانبها، بخش مهمی از اطلاعات جوامع محلی با فوت افراد مسن به زیر خاک می‌رود (دیف‌رخش، ۱۳۹۱). با وجود این امروزه انجام پژوهش‌های دانش بومی و قوم‌گیاه‌شناسی بسیار ضروری‌تر از انجام آزمایش‌ها و تحقیقات عرصه‌ای است؛ چراکه همیشه فرصت کافی برای انجام تحقیقات علمی وجود دارد؛ اما همیشه زمان برای ثبت دانش مختص افراد کهنسال دوره‌ای خاص در جامعه‌ای خاص وجود ندارد. علاوه بر آن، مطالعات دانش بومی به عنوان راهکاری کلیدی و ارزشمند برای تحقق اهداف مدیریتی و توسعه پایدار روستاها است (دهداری و همکاران، ۱۳۹۶). متأسفانه علی‌رغم مهم و ارزشمند بودن دانش بومی و ثبت آن، تاکنون هیچگونه مطالعه‌ای درباره دانش مردم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی این روستا صورت نگرفته است. قدمت مردم منطقه شاه‌کوه سفلی در بهره‌برداری از گیاهان دارویی، خوراکی و صنعتی از یک‌سو و وجود تنوع گونه‌ای به‌دلیل ویژگی‌های توپوگرافی و اقلیمی بی‌نظیر این ناحیه از سوی دیگر، نشان‌دهنده و تاییدکننده لزوم انجام مطالعات گسترده در زمینه دانش بومی گیاهان دارویی این منطقه است؛ لذا در این مطالعه سعی شده است تا بیشترین

جدول ۱- مشخصات روستای مورد مطالعه قوم‌گیاه‌شناسی (گیاه مردم‌نگاری) گیاهان دارویی مراتع شاه‌کوه سفلی

دهستان	آبادی	مساحت (هکتار)	خانوار	جمعیت	مرد (نفر)	زن (نفر)
استرآباد جنوبی	شاه‌کوه سفلی	۵۸۶۸	۱۹۷	۵۸۳	۳۰۸	۲۷۵

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه

تا آزادانه‌تر پاسخ دهند. این مصاحبه‌ها نیز به صورت صوتی ضبط شدند و پس از آن، نکات کلیدی و پاسخ‌های مهم به صورت یادداشت درآمدند. همچنین مصاحبه آزاد و یا باز در فضای صمیمی و دور از رسمیت صورت می‌گرفت و بدون آنکه سوالی از قبل تعیین شده باشد، با مخاطب ارتباط کلامی ایجاد می‌شد و در طی صحبت، محتوای مکالمه به سمتی هدایت می‌شد که در راستای دستیابی به داده‌های مورد نیاز بود. در این روش از تجربیات خبرگان در زمینه گیاهان دارویی منطقه سوال پرسیده و اطلاعات یادداشت برداری شد.

اکثر مصاحبه‌های باز و نیمه‌ساختاریافته در محل زندگی روستاییان و مصاحبه‌های مشارکتی در عرصه و در مکان رویش گیاهان صورت پذیرفت. مصاحبه شونده‌ها شامل خبرگان محلی، سالخوردگان، زنان خانه‌دار، چوپانان، طبیبان محلی، عطارها و تحصیلکردگان هستند که به روش گلوله برفی انتخاب شدند. روش گلوله برفی یک تکنیک نمونه‌گیری غیراحتمالی است که در این روش، پژوهشگر با شناسایی یک یا چند نفر از اعضای آگاه و با تجربه جامعه هدف شروع کرده و از آن‌ها درخواست می‌کند تا دیگر افراد مشابه را معرفی کنند. در پژوهش حاضر، این فرآیند به صورت زنجیره‌ای و این‌گونه بود که هر خبره، خبره بعدی را معرفی نمود و تا اشباع اطلاعات ادامه یافت.

جمع‌آوری اطلاعات گیاهی توسط بومیان

گام نخست در انجام مطالعات دانش بومی شناخت درست منطقه مورد مطالعه و کسب آگاهی لازم در خصوص آن است که این شناخت از طریق پیمایش منطقه و مصاحبه‌های پیشگام از افراد محلی به دست می‌آید. اطلاعات مورد نیاز در خصوص دانش قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی منطقه با استفاده از روش‌های مشاهده مشارکتی، پرسشنامه و پرسش‌های ساختاریافته، نیمه‌ساختاریافته و آزاد گردآوری گردید. در روش مشاهده مشارکتی مصاحبه‌گر در جمع‌آوری گیاه، طبخ غذای محلی با گیاهان و... همراهی کرده و بدین طریق اطلاعات مورد نیاز را به دست می‌آورد. برای مثال در این روش از بومیان پرسیده می‌شد که نحوه برداشت گیاه به چه صورت است؟ در نتیجه، مشاهدات یادداشت‌برداری شده و همچنین عکس‌هایی از فرآیند جمع‌آوری و استفاده از گیاهان گرفته شد.

در مصاحبه ساختاریافته سوالاتی از پیش تعیین شده و پرسیده می‌شد که این اطلاعات کسب شده به صورت کتبی ثبت شدند و در برخی موارد، مصاحبه‌ها به صورت صوتی ضبط گردیده تا دقت بیشتری در ثبت پاسخ‌ها حاصل شود. برای درک بهتر توضیحات خبرگان، از گفته‌هایشان نیز سوالاتی مطرح می‌گردید که روش نیمه‌ساختاریافته را دربرمی‌گرفت. این روش به مصاحبه‌شوندگان اجازه می‌داد

که پس از دستیابی به اطلاعات بومیان، داده‌ها با توجه به اهداف تحقیق فیش نویسی و کد برداری شد. در نهایت امر به تجزیه و تحلیل کیفی داده‌های متنی و تصویری پرداخته شد.

مشخصات مصاحبه شونده‌گان

برای انجام مطالعه حاضر، از ۵۰ نفر مصاحبه صورت پذیرفت که ۲۹ نفر از آن‌ها زن و ۲۱ نفر مرد بودند. با توجه به جدول ۳، محدوده سنی افراد شرکت‌کننده در مصاحبه بین ۲۰ تا بالاتر از ۶۰ سال بود که بیشترین تعداد افراد با محدوده سنی ۴۰ تا ۶۰ سال و بالاتر از ۶۰ سال (۴۰ درصد) و کمترین تعداد افراد با محدوده سنی زیر ۲۰ سال (۰ درصد) هستند. ۷۴ درصد افراد بی‌سواد و یا دارای سواد قرآنی بوده و پس از آن اکثریت افراد (۱۸ درصد) دارای سواد دیپلم و زیر دیپلم بودند. ۷۶ درصد از مشارکت‌کنندگان در مصاحبه را افراد متأهل و ۲۴ درصد را افراد مجرد تشکیل داده بودند. در این بین، شغل اکثر زنان خانه‌داری (۵۴ درصد) و اکثر مردان کشاورز و دامدار (۲۰ درصد) بوده و تعداد افراد دانشجو با ۲ درصد کمترین میزان بوده است. ۲۷ نفر از افراد مصاحبه‌شونده، بومی روستا بوده (۵۴ درصد) و به‌صورت دائم در آنجا ساکن بودند، ۱۲ نفر از ایشان (۲۴ درصد) جزو دسته ساکنان نیمه‌دائم و ۱۱ نفر از ایشان (۲۲ درصد) جزو دسته مهاجران بودند که به‌صورت دائمی و یا فصلی به شهرهای اطراف از جمله گرگان و شاهرود مهاجرت نمودند.

در هنگام شروع این تحقیق، پس از آگاهی بخشی به افراد بومی منتخب در خصوص اهداف تحقیق، پرسشنامه‌ها به‌صورت حضوری و با روش‌های مذکور تکمیل گردید. پرسشنامه شامل دو بخش عمومی و تخصصی بوده است که سوالات عمومی شامل نام و نام خانوادگی، سن، جنسیت و شغل افراد مصاحبه‌شونده بوده و سوالات تخصصی نیز شامل نام محلی گونه‌های موجود در منطقه، فرم رویشی آن‌ها، محل رویش، زمان رویش، اندام مورد برداشت، زمان برداشت، نحوه جمع‌آوری، نحوه و مقدار مصرف، شیوه آماده‌سازی و خواص دارویی گیاهان بوده‌اند. محدوده سنی مشارکت‌کنندگان در مصاحبه حدوداً بین ۲۰ تا ۹۰ سال بوده و از لحاظ جنسیت نیز زنان به دلیل فرصت کافی، شاغل نبودن و همچنین داشتن مسئولیت جمع‌آوری گیاهان دارویی و خوراکی از منطقه، مشارکت بیشتری در انجام تحقیق داشتند. پرسش و پاسخ در خصوص کسب اطلاعات گرانبهای بومیان تا جایی ادامه یافت که با تکراری شدن پاسخ‌ها، صحت اطلاعات بر محققان ثابت گردید. همزمان با ثبت دانش بومی افراد محلی، نمونه‌های گیاهی با پیمایش میدانی و همراهی تعدادی از زنان و مردان محلی در سال ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ جمع‌آوری و پس از شناسایی نام علمی آن‌ها توسط فلورها و منابع رسمی گیاه‌شناسی و تطبیق نام علمی با نام محلی گیاهان، به آزمایشگاه هرباریوم دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان انتقال داده شدند. پس از تکمیل پرسشنامه‌ها، داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی مورد ارزیابی قرار گرفتند. بدین نحو

جدول ۳- مشخصات عمومی مشارکت کنندگان در مصاحبه

شاخص	طبقه‌بندی شاخص‌ها	تعداد افراد مصاحبه شونده		درصد کل (زن و مرد)
		مرد	زن	
جنسیت	-	۲۱	۲۹	۱۰۰
سن	زیر ۲۰ سال	۰	۰	۰
	۲۰-۴۰ سال	۷	۳	۲۰
	۴۰-۶۰ سال	۶	۱۴	۴۰
	بالا تر از ۶۰ سال	۸	۱۲	۴۰
سطح سواد	بی سواد (یا سواد قرآنی و نهضتی)	۱۲	۲۵	۷۴
	زیر دیپلم تا دیپلم	۷	۲	۱۸
	لیسانس	۲	۰	۴
	فوق لیسانس	۰	۲	۴
وضعیت تاهل	مجرد	۶	۶	۲۴
	متاهل	۱۵	۲۳	۷۶
اشتغال	دانشجو	۱	۰	۲
	کارمند	۱	۲	۶
	خانه‌دار	۰	۲۷	۵۴
	کشاورز و دامدار	۱۰	۰	۲۰
	شغل آزاد	۵	۰	۱۰
	بازنشسته	۴	۰	۸
نوع اقامت در روستا	سکونت دائم	۱۳	۱۴	۵۴
	مهاجرت فصلی	۲	۹	۲۴
	مهاجرت دائم	۵	۶	۲۲
مجموع خبرگان		۵۰		۱۰۰

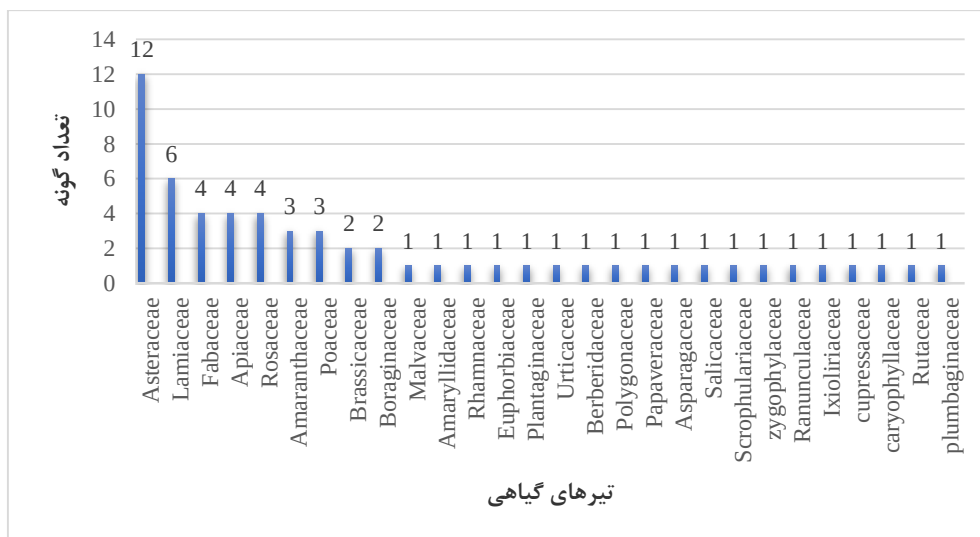
نتایج

نتایج حاصل از داده‌های به‌دست آمده از گیاهان دارویی منطقه شاه‌کوه سفلی که شامل اسامی محلی، اسامی علمی، اسامی فارسی، نام جنس، موارد مصرف، اندام مصرفی و فواید درمانی گیاهان است در جدول شماره ۲ ارائه شده است. فهرست تهیه‌شده شامل گیاهانی است که توسط ساکنان محلی منطقه شناسایی شده و از خواص و کاربردهای مطلع هستند. ممکن است تعداد گونه‌های دارویی بومی بیشتر از تعداد گونه‌های استخراج شده باشد؛ ولیکن بومیان آن‌ها را شناسایی نکرده و یا کاربردی نزد ایشان نداشته است.

نتایج حاصل از داده‌های تخصصی مصاحبه‌شوندگان

در این پژوهش ۵۹ گونه گیاهی دارویی و خوراکی متعلق به ۲۸ تیره گیاهی توسط مردمان منطقه شناسایی و جمع‌آوری

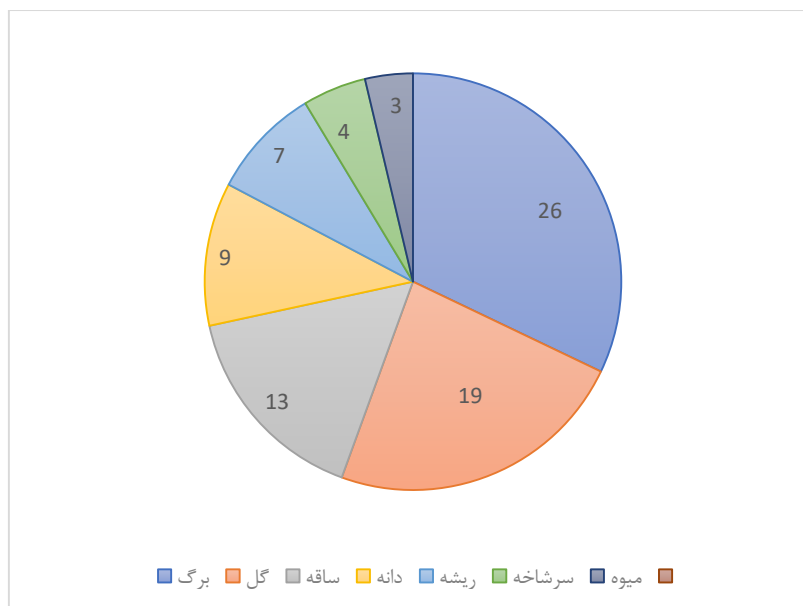
شد. طبق نتایج به دست آمده، خانواده‌های Asteraceae (کاسنیان) با ۱۲ گونه، Lamiaceae (نعنائیان) با ۶ گونه، Fabaceae (باقلائییان)، Rosaceae (گل‌سرخیان) و Apiaceae (چتریان) هرکدام با ۴ گونه جزو پرجمعیت‌ترین خانواده گیاهان منطقه تحت مطالعه می‌باشند (شکل ۲). همچنین می‌توان اذعان داشت که علاوه بر مصرف بیشتر خانواده‌های کاسنی و نعنا توسط بومیان، افزایش فشار چرا سبب شده است گونه‌های خاردار خانواده کاسنی و معطر خانواده نعنا که مورد استفاده دام قرار نمی‌گیرد و غالباً جزء گونه‌های زیاد شونده و مهاجم دسته‌بندی می‌شوند، افزایش یابد.

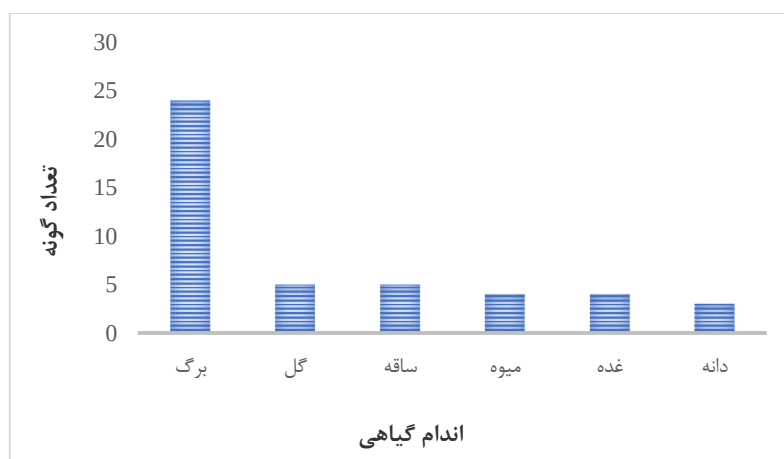
شکل ۲- فراوانی جمعیت خانواده‌های گیاهی منطقه مورد مطالعه

همچنین ایشان در سخنان خود اشاره نمودند که هر اندام گیاهی کاربرد به‌خصوصی داشته و نمی‌شود برای درمان امراض و تهیه غذا اندامی را جایگزین اندام دیگر نمود؛ زیرا ممکن است اندام یک گیاه کاربرد دارویی و اندام دیگر همان گیاه کاربرد خوراکی داشته باشد.

بومیان منطقه برای درمان بیماری‌ها، اندام‌های برگ با ۲۶ گونه (۴۳/۳ درصد)، گل با ۱۹ گونه (۳۱ درصد) و ساقه با ۱۳ گونه (۲۱/۶ درصد) را مورد استفاده قرار می‌دهند (شکل ۳) و در تهیه خوراک، اندام‌های برگ (۲۴ گونه و ۴۰ درصد)، ساقه و گل (هرکدام با ۵ گونه ۸/۳ درصد) بوده است (شکل ۴) که به ترتیب بیشترین سهم از اندام مورد استفاده را به خود اختصاص داده‌اند.

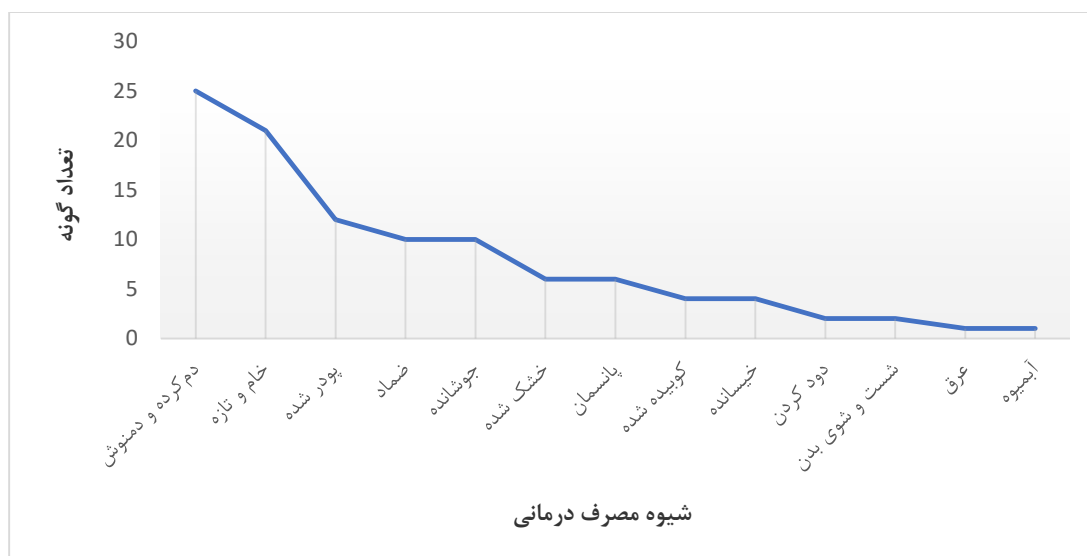
شکل ۳- فراوانی اندام‌های مورد استفاده درمانی گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

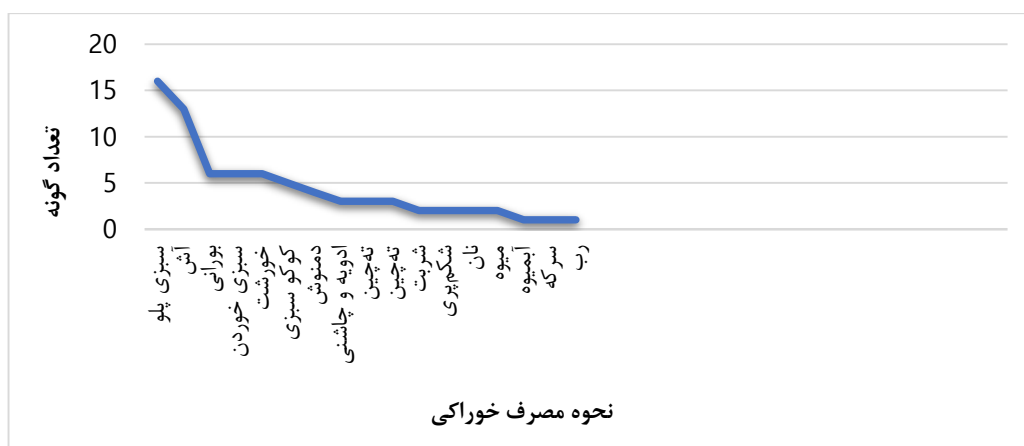
شکل ۴- فراوانی اندام‌های مورد استفاده خوراکی گیاهان دارویی و خوراکی منطقه مورد مطالعه

و آبمیوه هر کدام با ۱ گونه (۱/۶ درصد) کمترین نحوه مصرف را شامل می‌شود (شکل ۵). همچنین بیشترین شکل مصرف گیاهان دارویی و خوراکی در تهیه غذا، شامل سبزی‌پلو (۱۶ گونه و ۲۶/۶ درصد) و انواع آش (۱۳ گونه با ۲۱/۶ درصد) بوده و تهیه رب، سرکه و آبمیوه هر کدام با ۱ گونه (۱/۶ درصد) کمترین شکل مصرف را به خود اختصاص داده‌اند (شکل ۶).

شیوه استفاده درمانی از گیاهان دارویی منطقه نسبت به شیوه استفاده خوراکی آن‌ها متفاوت است. طبق نتایج به‌دست‌آمده در شکل (۴)، ساکنان منطقه برای درمان بیماری‌ها توسط گیاهان دارویی، بیشتر به شیوه دم‌کرده و دمنوش (۲۵ گونه و ۴۱/۶ درصد) و سپس به‌صورت خام و تازه (۱۴ گونه و ۲۳/۳ درصد) استفاده می‌کنند. عرق گیاهی

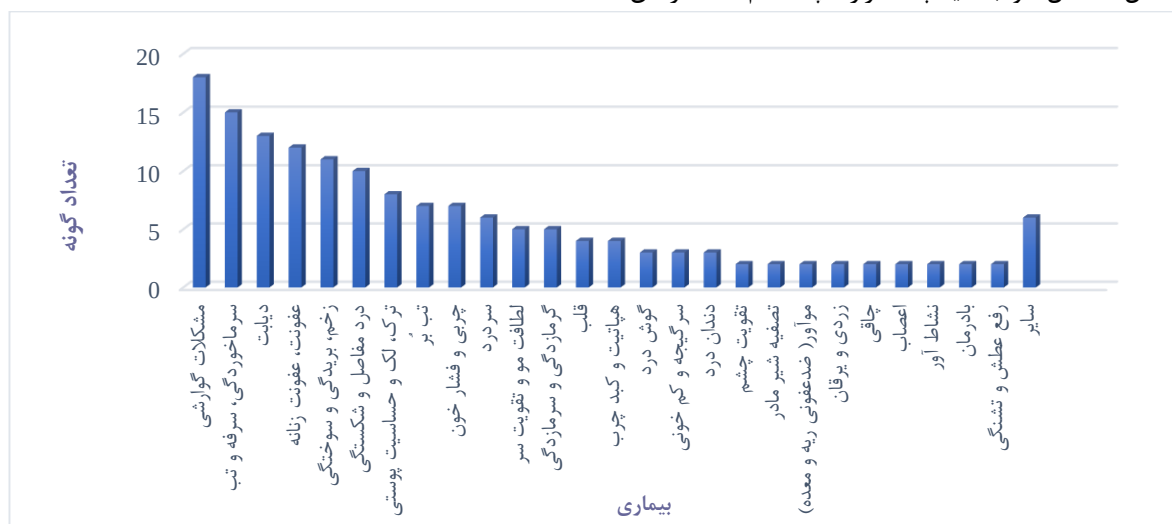
شکل ۵- فراوانی شیوه مصرف درمانی گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

شکل ۶- فراوانی شیوه مصرف خوراکی گیاهان دارویی و خوراکی منطقه مورد مطالعه

و آسم) است که هر کدام ۱ گونه گیاهی (۱/۶ درصد) را شامل شده است (شکل ۷). گیاهانی که در راستای درمان بیماری گوارشی استفاده می‌شدند اغلب جزو تیره Asteraceae بوده و شامل گونه‌هایی نظیر *Tragopogon* Sp. (شنگ)، *Achillea biebersteinii* Afan. (بومادران)، *Achillea millefolium* L. (زرد)، *Artemisia aucheri* Boiss. (درمنه کوهی) و *Tripleurospermum disciforme* L. (بابونه کاذب) هستند.

نتایج به‌دست‌آمده از بررسی کاربرد درمانی گیاهان دارویی به شیوه سنتی، حاکی از آن است که بومیان از گیاهان دارویی موجود در منطقه برای رفع امراض متنوعی استفاده می‌کردند. مشخص گردید که بیشترین میزان استفاده دارویی از گیاهان منطقه برای درمان بیماری گوارشی (۱۸ گونه، ۳۰ درصد)، سرما خوردگی، سرفه و تب (۱۵ گونه و ۲۵ درصد) و دیابت (۱۳ گونه و ۲۱/۶ درصد) بوده و کمترین میزان استفاده دارویی مربوط به سایر امراض (شامل: اختلال خواب، میخچه، حرارت پا، هضم غذا، سرطان

شکل ۷- فراوانی استفاده درمانی از گیاهان منطقه مورد مطالعه برای درمان انواع بیماری‌ها

مصرف و میزان مصرف گیاهان دارویی اطلاعات کافی داشتند. اینگونه بیان می‌شد که میزان و مقدار مصرف گیاهان دارویی بستگی به مواردی نظیر سن، نوع بیماری و سلامت جسمانی فرد دارد.

نام علمی، نام محلی، نام فارسی، جنس، کاربرد، اندام مورد استفاده، موارد استفاده سنتی و طریقه مصرف در دانش بومی اقوام منطقه شاه‌کوه سفلی در جدول ۲ گنجانده شده است. علاوه بر آن، مردمان محلی در خصوص زمان

جدول ۲- یافته‌های قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی و خوراکی مورد استفاده در منطقه شاه‌کوه سفلی

کد هرباری ومی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم روی شی	دوره زند گی	اندام مصرفی	نحوه مصرف	موارد مصرف		
									دارویی	خوراکی	صنعتی
N2000	سَلِمُو	سلمه تره، سلمک	Chenopodiu L. m album	Amaranthac eae	علفی	یکس اله	برگ، ساقه	تازه (خورد شده)، پودر شده	پیوست، سینه‌پ هلو، نشاط‌آور	آش، خورش ت	-
N2001	سَرِخِ پنی	پای‌غاز برگ‌دار	Blitum virgatum L.	Amaranthac eae	علفی	یکس اله	برگ، ساقه	تازه (خورد شده)	-	آش، بورانی، سبزی پلو	-
N2002	اِشِکِنُو	تاج‌خروس	Amaranthus retroflexus L.	Amaranthac eae	علفی	یکس اله	برگ، دانه	تازه (خورد شده)، دم‌کرده	-	خورش ت	-
N2003	پیازو	پیاز صورتی	Allium rubellum M. Bib	Amaryllidac eae	علفی	پایا	برگ، ساقه، غده	خام، تازه (خورد شده)	-	-	-
N2004	شِنِگَ زِرو	زیره	Bunium wolffii Kljuykov.	Apiaceae	علفی	پایا	برگ، غده	خشک شده، تازه (خورد شده) و خام	کچلی	آش تمیره، سرکه، بورانی، ترکیب با ماست، سبزی پلو	-
N2005	اِشِترِغَ از	کمای کپه داغی	Ferula karakalensis Korovin.	Apiaceae	علفی	پایا	گل‌دهن ده، گل	دم‌کرده، پودر شده، ضماد، آب‌پز، تازه (خورد شده) استخوان‌درد	استخوا ن‌درد، پادرد، کمر درد ، نفخ شکم، گوش درد	سبزی پلو، ته‌چین، تفرو	-

ادامه جدول ۲

کد هرباریوم ی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم روی شی	دوره زندگی	اندام مصر فی	نحوه مصرف	موارد مصرف
N200 6	کارد ی، مرغ لنگ	پاغازه ، غاز یاغی	<i>Falcaria vulgaris Bernh.</i>	Apiaceae	علفی	چند ساله	برگ، ساقه	تازه (خورد شده)، خشک شده، کمردرد	دارویی، کمردرد، پادرد، بادرمان - ادویه و چاشنی سرکه
N200 7	گلپر	زرک کوهی	<i>Zosimia sp.</i>	Apiaceae	علفی	پایا	دانه	خشک شده	میوه، مربا -
N200 8	هاله	کلاغ ک	<i>Muscari sp.</i>	Asparagace ae	علفی	پایا	برگ	تازه (خورد شده)	بادرمان، سر سبزی خورد ن، سبزی پلو، کو کوسبزی شکم درد
N200 9	شنگی شنگ		<i>Tragopog on sp.</i>	Asteraceae	علفی	چندس اله	برگ	دم کرد ه، ضماد، تازه (خورد شده)	دیابت، استخوان در د، ضد عفونی ن، آش، شکم پری، سبزی پلو، کو کوسبزی بریدگی و زخم، پادرد
N201 0	آرد شنگی	شنگ اسبی	<i>Scorzoner a laciniata L.</i>	Asteraceae	علفی	چندس اله	برگ، شیرا به	دم کرد ه، ضماد	دیابت، استخوان در د، ضد عفونی ن، آش، شکم پری، سبزی پلو، کو کوسبزی بریدگی و زخم، پادرد

ادامه جدول ۲

کد هرباریومی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویشی	دوره زندگی	اندام مصرفی	نحوه مصرف	موارد مصرف
									دارویی خوراکی صنعتی
N2011	مارمبو سفيد	بومادران زرد، بومادران مزرعه‌روی	<i>Achillea biebersteinii</i> Afan.	Asteraceae	علفی	چندساله	گل	دم‌کرده، پودر شده همراه با	دل‌درد، معهه درد، ترش کردن معهه، انگل معهه، نفخ شکم، حالت تهوع، رودل کردن، زخم معهه، تصفیه شیر مادر، تب‌بر، بی‌قراری نوزاد، دیابت، چربی خون، گندرجه، سردرد، قلب درد، سردی بدن، سرفه
								نبت، قندداغ، شست‌وشوی سر و بدن	
N2012	مارمبو سفید	بومادران معمولی، بومادران هزاربرگ	<i>Achillea millefolium</i> L.	Asteraceae	علفی	چندساله	گل	دم‌کرده، پودر شده همراه با	دل‌درد، معهه درد، ترش کردن معهه، انگل معهه، نفخ شکم، حالت تهوع، رودل کردن، زخم معهه، تصفیه شیر مادر، تب‌بر، بی‌قراری نوزاد، دیابت، چربی خون، گندرجه، سردرد، قلب درد، سردی بدن، سرفه
								نبت، قندداغ، شست‌وشوی سر و بدن	

ادامه جدول ۲

کد هرباریومی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویشی	دوره زندگی	اندام مصرفی	نحوه مصرف	موارد مصرف		
									دارویی	خوراکی	صنعتی
N2013	کاسنی	کاسنی معمولی	<i>Cichorium intybus</i> L.	Asteraceae	علفی	چندساله	ریشه، برگ، ساقه، گل	دم کرده، جوشانده، خام و تازه، عرق، خیسانده	دیابت، تب‌بر، گرمازدگی، آب‌مروارید، گرفتگی و سنگینی پلک، نور چشم، زردی نوزاد، عفونت، کبد چرب، سوزش و ترش کردن معده	-	-
N2014	شودو	بابونه کاذب	<i>Tripleurospermum disciforme</i> L.	Asteraceae	علفی	دوساله	برگ، گل، دانه	جوشانده، دم کرده، تازه (خورد شده)	دیابت، چربی خون، لک صورت، دل‌درد	سبزی‌پلو، بورانی	-
N2015	درمنه	درمنه کوهی	<i>Artemisia aucheri</i> Boiss.	Asteraceae	بوته‌ای	چندساله	سرشاخه	جوشانده، پودر شده	انگل معده کودکان، دل‌درد، تقویت مو و سر، دیابت	-	جارو، هیزم
N2016	تک مرغو	گل‌گندم	<i>Centaurea</i> L. <i>depressa</i>	Asteraceae	علفی	یکساله	برگ، گل	تازه (خورد شده)، دم کرده	سبزی‌پلو، آش ماست	-	-
N2017	کنقل	شکر تیغال	<i>Echinops</i> sp.	Asteraceae	علفی	پایا	دانه، گل، ساقه	جوشانده، دم کرده، خام	کبد چرب، آسم، سرفه، کم‌خونی، رفع عطش و تشنگی، دیابت	ساقه به‌صورت خام‌خواری همراه با رب انار	-

ادامه جدول ۲

کد هرباریوم ی	نام محل ی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویشی	دوره زند گی	اندام مصر فی	نحوه مصرف	موارد مصرف	صنعت ی
N2018	پمب ول	بابا آدم	<i>Arctium lappa</i> L.	Asteraceae	علفی	دوس اله	برگ	تازه	زخم، عفونت	-
N2019	تلخه	تلخه	<i>Acroptilon repense</i> L.	Asteraceae	علفی	پایا	گل، ریشه، ساقه، برگ	دم کرده ، پودر شده همراه با حنا	افزایش فشارخو ن، تبهر، تقویت سر، دیابت، ضدسرطا ن	-
N2020	سگ میز	گاو چاق کن، جیره	<i>Scariola orientalis</i> (Boiss.)	Asteraceae	علفی	پایا	پانسمای ن (خاکس تر همراه با الکل)	پادرد - گرفتگی پا	جارو، دکوری	-
N2021	زرش کی	زرشک زرافش انی	<i>Berberis integerrima</i> Bunge.	Berberidaceae	درختچه ای	پایا	ریشه، ساقه، میوه	جوشانده ، آبمیوه	دیابت، فشارخو ن، چربی خون، شفافیت پوست، لک و جوش صورت، شکست و بست، گرمازد گی، کم خونی ، زخم دهان، سرگیجه، چاقی، هیپاتیت	هیزم، ابزار بافند گی

ادامه جدول ۲

کد هرباریوم ی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم روی شی	دوره زند گی	اندام مصر فی	نحوه مصرف	موارد مصرف
N202 2	برزبان	گاوزب ان وحشی	<i>Anchusa italica</i> Retz	Boraginaceae	علفی	دو یا چند ساله	برگ	تازه (خورد شده)	- - - صن عی تی
N202 3	هوک چو	هواچو به	<i>Onosma dichroanthu Boiss m</i>	Boraginaceae	علفی	پایا	ریشه	ضماد، پانسم ن زانودرد، بریدگی، ترک دست‌وپا	- - سوختگ ی، عفونت، زخم بستر، زانودرد، بریدگی، ترک دست‌وپا
N202 4	چربو	وسمه	<i>Isatis gaubae</i> Born m.	Brassicaceae	علفی	دوس اله	برگ	تازه (خورد شده)	- شربت -
N202 5	خاک شیر	خاک شیر	<i>Descurainia sophia</i> L.	Brassicaceae	علفی	یک ساله	دانه	دم‌کرد ه، خیسان ده در آب، ضماد، پانسم ن اعصاب، هیپاتیت، فشار خون	- سبزی پلو
N202 6	میش دازه	چوبک	Cf <i>Acanthophyll um glandulosum Bunge ex Boiss.</i>	Caryophyllac eae	بوته‌ای	پایا	ساقه	-	- - هیزم

کد هرباری ومی	نام محلّی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم روی شی	دوره زندگی	اندام مصر فی	نحوه مصرف	موارد مصرف	صنعتی
N2027	اَوَرس / جَرّدار	اُرس	<i>Juniperus excelsa</i> M.Bieb	Cupressaceae	درخ تی	پایا	دانه، صمغ	زخم، نور چشم، چشم‌درد، ترک دست‌وپا	-	هیضم، سقف خانه‌ها، در و ستون خانه‌ها، دسته بیل، ابزار ریسند گی و بافندگی ی
N2028	سگ شیر	فرفیو ن، فرفیو ن شمیرا نی	<i>Euphorbia cheiradenia</i> Boiss. & Hohen.	Euphorbiaceae	علفی	چندسا له	برگ، گل، شیرا به	دندان‌درد، زخم، لک و جوش صورت، میخچه، ترک پوست پا	سبزی‌پلو، آش (کشک، ماست و ترشی)، خورشت (تفرو)	-
N2029	بِد، بید، یونجه	یونجه	<i>Medicago sativa</i> L.	Fabaceae	علفی	چندسا له	برگ، ساقه	تازه (خورد شده)	سبزی‌پلو، سبزی‌خور دن، آش	-
N2030	اسپ رس ^۳	یونجه	<i>Medicago sativa</i> L.	Fabaceae	علفی	چندسا له	برگ، ساقه، گل	جوشاند ه، ضماد، زخم، سینه‌پهلوی، استخوان‌در د، سرماخورد گی (خورد شده)	-	-

۱۸۵

ادامه جدول ۲

کد هرباریوم ی	نام محلّی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم روی شی	دوره زندگی ی	اندام مصر فی	نحوه مصرف	موارد مصرف
N203 1	گون گل زرد / گون	گون	<i>Astragalus verus</i> Olivier.	Fabaceae	بوته ی	پایا	صمغ (کتیرا)	خیسان ده در آب، ضماد	لطافت مو، دندان‌درد، معده درد، کنترل ریزش مو، سر درد
N203 2	اسپ رس کوهی	تس دازه	<i>onobrychis cornuta</i> L.	Fabaceae	بوته ی	پایا	ساقه	-	تنقلات
N203 3	ماش ک خرخر و	کلاغ ی / ماش ک متنوع	<i>Vicia variabilis</i> Grossh.	Fabaceae	علفی	یکس اله	دانه	خام	آقندنون، آش، سبزی‌پلو ' کوکوسب زی
N203 4	خیار ک	خیارو	<i>Ixiolirion tataricum</i> (Pa ll.) Herb.	Ixioliriace ae	علفی	پایا	گل	خام	رفع عطش و تشنگی
N203 5	گزنه سفید ساقه آغوش	ماسور ه گلک	<i>Lamium amplexicaule</i> L.	Lamiaceae	علفی	یکس اله	برگ	تازه (خورد شده)	ترکیب با چای سیاه (دم‌نوش)
N203 6	کاک وتی کوهی	کاگل کوتی	<i>Ziziphora clinopodioides</i> L.	Lamiaceae	بوته ی	پایا	برگ، گل	دم‌کرد ه، دم‌نو ش	ترکیب با دوغ، ماست و سالاد، ادویه غذا
N203 7	نعنا پونه	پوتین ک	<i>Mentha longifolia</i> (L.) Huds.	Lamiaceae	علفی	پایا	برگ، ریشه	پودر شده، دم‌کرد ه، دم‌نو ش	سرماخورد گی، شکم‌درد، عفونت بدن، عفونت رحم، خلط‌آور

ادامه جدول ۲

کد هرباری ومی	نام محل ی	نام فارسی ی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویشی	دوره زندگی	اندام مصرف ی	نحوه مصرف	موارد مصرف	
صنعتی	دارویی	خوراکی	صنعتی							
N2038	چای کوه ی	چای ان، چای پشم ی	<i>Stachys lavandulifolia</i> Vahl.	Lamiaceae	علفی	پایا	برگ، سرش اخه گل دار	دم کرده، دمنوش	فشارخون، رقیق کننده خون، اعصاب، آرامش بخش	ادویه غذا، طعم ده نده در ترشی، ترکیب همراه با چای سیاه (دمنوش)
N2039	آوی شن	آویش ن کرما نی	<i>Thymus carmanicus</i> Jalas.	Lamiaceae	بوته ای	پایا	برگ، سرش اخه گل دار	دم کرده، دمنوش، پودر شده	سنگ کلیه، دیابت، سرماخورد گی، عفونت، نشاط آور	-
N2040	گورن گ	برازم بل	<i>Perovskia abrotanoides</i> Karel.	Lamiaceae	درختچه ای	چندسا له	برگ	دم کرده، ضماد، خشک شده	خواب راحت، نفخ شکم، گوش درد	سبزی پ لو
N2041	ملکی شیر پنیر	پنیر ک گلر یز	<i>Malva parviflora</i> L.	Malvaceae	علفی	پایا	برگ، دانه	دم کرده، آب پز، تازه (خورد شده)	سرماخورد گی، عفونت، سینه پهلو، زخم	-
N2042	شاتره ایرانی	شاهت ره	<i>Fumaria officinalis</i> L.	Papaveraceae	علفی	یکساله	برگ، ساقه	جوشانده ، پودر شده، خشک شده، کوبیده شده همراه با حنا	جوش و خارش بدن، تقویت سر، رفع سردرد	-

ادامه جدول ۲

کد هرباری ومی	نام محل ی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویشی	دوره زندگی	اندام مصرف ی	نحوه مصرف	موارد مصرف		
									دارویی	خوراک ی	صنعتی
N2043	بالن گی	بارهن گی	<i>Plantago major</i> L.	Plantaginaceae	علفی	پایا	دانه، برگ	دم‌کرد ه، تازه (خورد شده)	سرفه، زخم، عفونت، سرماخورد گی	-	-
N2044	کرده کتل	کلاه میرح سن	<i>Acantholi mon cephalotoi des Rech f.</i>	Plumbaginaceae	بوته‌ای	پایا	ساقه	-	-	هیزم	
N2045	آسب دم	ریش‌ب ابا	<i>Stipa arabica</i> Trin. & Rupr.	Poaceae	علفی	چندسا له	انتهای ساقه	خام	هضم غذا	-	-
N2046	آک س	نی/ قمیش	<i>Arunelo donex</i> L.	Poaceae	علفی	پایا	سرش اخه	تازه	-	-	نرم جارو
N2047	مرچا	علف بره	<i>Festuca ovina</i> L.	Poaceae	علفی	پایا	برگ	-	-	-	-
N2048	تل‌پا	ترشک	<i>Rumex</i> sp.	Polygonaceae	علفی	یکساله	برگ، دانه	تازه (خرد شده)، دم‌کرد ه	اسهال و استفراغ کودکان، خلط‌آور، سرماخورد گی، عفونت	-	رنگرز ی
N2049	ورف لیم	آلاله برف زی	<i>Ficaria kochii</i> (Ledeb.)	Ranunculaceae	بوته‌ای	چندسا له	برگ، گل	خشک شده، تازه (خورد شده)	کمر درد، استخوان‌در د، سرماخورد گی، تب‌بر	تنقلات	-
N2050	تنگ س	سیاه تنگرس ، ارجنک	<i>Rhamnus</i> sp.	Rhamnaceae	درختچه‌ای	پایا	ساقه	جوش انده	دیابت	آش، ته‌چین ، خورش ت، بورانی	-

ادامه جدول ۲

کد هرباریوم ی	نام محل ی	نام فارسی ی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویشی	دوره زندگی	اندام مصرف فی	نحوه مصرف	موارد مصرف		
N205 1	آزو	نست رن	<i>Rosa canina</i> L.	Rosaceae	درختچه‌ای	پایا	میوه، گل	خام و تازه	سنگ کلیه، سرماخوردگی، شکم‌درد، قلب	میوه، مربا	-
N205 2	آزو	نست رن وحشی	<i>Rosa beggeriana</i> Schrenk.	Rosaceae	درختچه‌ای	پایا	میوه، گل	خام و تازه	سنگ کلیه، سرماخوردگی، شکم‌درد، قلب	-	-
N205 3	آرغنه	رز ایرانی	<i>rosa persica</i> Michx. ex Juss.	Rosaceae	درختچه‌ای	پایا	شاخه	دوداد ن	درد و عفونت سینه	میوه	-
N205 4	ولی کی	ولیک	<i>Crataegus nigra</i> Waldst.& Kit.	Rosaceae	درختی	پایا	میوه	خام	-	آش ماست، بورانی، ماش پتی	-
N205 5	مورت	سداپ	<i>Haplophyllum</i> sp.	Rutaceae	علفی	پایا	برگ، گل، ساقه	پودر شده، ضماد، پانسمان	ضربه خوردگی مفاصل و استخوان، سردرد، خارش و حساسیت پوستی	-	-
N205 6	بید	بید سفید	<i>Salix alba</i> L.	Salicaceae	درختی	چندساله	برگ	پانسمان (قرارداد ن روی بدن)	تب‌بر	-	-

ادامه جدول ۲

کد هرباریوم ی	نام محلی	نام فارسی	نام علمی	تیره گیاهی	فرم رویش ی	دوره زندگ ی	اندام مصر فی	نحوه مصرف	موارد مصرف
N205 7	گودونبُ لی	گل ماهور تماش ایی	<i>Verbascu m speciosu m Schr.</i>	Scrophulariaceae	علفی	دوس اله	برگ، گل، شیرابه	جوشاند ه، دم کرده، دود کردن، ضماد	عقونت، گوش در د، ترک‌های دست‌وپا، دندان در د، حرارت و بوی بد پا
N205 8	گزنه	گزنه	<i>Urtica dioica L.</i>	Urticaceae	علفی	پایا	برگ، ریشه	دم کرده، تازه (خورد شده)	شریت، رب، میوه، آبمیوه، مربا، نان، چاشنی غذاها، ترشو
N205 9	اسفند	اسپند	<i>Peganum harmala L.</i>	Zygophylacea e	علفی	پایا	دانه	خیساند ه در آب، دود کردن، دم کرده، پانسمان	آش کشک، سبزی پ لو، ته چین، کوکو

بحث و نتیجه‌گیری

به دلیل تنوع در پوشش گیاهی مراتع شاه‌کوه سفلی و جایگاه ویژه دانش سنتی استفاده از گیاهان دارویی در میان ساکنان بومی، این منطقه برای انجام مطالعات قوم‌گیاه‌شناسی مناسب است. خبرگان محلی افرادی بودند که به درمان بیماری‌ها توسط گیاهان دارویی خودرو اعتقاد داشتند و حتی از آن‌ها برای تهیه خوراک نیز استفاده می‌کردند و نیز باور داشتند که خوراک تهیه‌شده از این

گیاهان برای سلامت عمومی بدن، پیشگیری و بهبود امراض مفید است (اربابی و همکاران، ۱۴۰۲).

بر اساس مصاحبه‌های صورت‌گرفته با خبرگان محلی، اطلاعات کسب شده شامل شناسایی گیاهان، خصوصیات ظاهری، خواص درمانی، شیوه و مقدار مصرف گیاهان بود. با توجه به یافته‌ها، منطقه مطالعاتی دارای ۵۹ گونه گیاه دارویی از ۲۸ خانواده گیاهی بوده است که تیره‌های Rosaceae، Fabaceae، Lamiaceae، Asteraceae و Apiaceae (شکل ۲) به ترتیب بیشترین سهم را دارا بودند.

خانواده‌های مذکور دارای غنای بیشتری نسبت به سایر گونه‌ها بودند و هر کدام از این تیره‌ها از نظر استفاده دارویی و خوراکی دارای خواص و کارکرد مختلفی هستند. قطع به یقین این منطقه دارای گونه‌های دارویی بیشتری است که ساکنان منطقه آن‌ها را نمی‌شناختند و یا از خواصشان بی اطلاع بودند. این امر نشان‌دهنده عدم انتقال کامل اطلاعات دانش بومی در طی نسل‌ها بوده و این گنجینه گرانبها با فوت پیرزن و پیرمردها به فراموشی سپرده شده است. حسینی و همکاران (۱۳۹۹) در بررسی قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی منطقه جنوب کرمان دریافتند که بیشترین استفاده درمانی گیاهان در میان بومیان این منطقه، مربوط به تیره‌های Asteraceae، Apiaceae و Lamiaceae است. همچنین طبق نتایج تحقیق مردم گیاه‌شناسی آروین و فیروزه (۱۴۰۰)، عمده مصارف گیاهان دارویی منطقه راز و جرگلان استان خراسان شمالی شامل خانواده‌های Asteraceae، Lamiaceae و Apiaceae بوده است. در برخی مطالعات مشخص شده است که خانواده Asteraceae دارای رتبه اول در تعداد گونه‌های گیاهی دارویی است (گنجعلی و خاک‌سفیدی، ۱۳۹۴؛ قدیمی جویی و قوام، ۱۴۰۰؛ مالکی خضولو و همکاران، ۱۳۹۵). به‌عنوان مثال، گیاه مردم شناسی گیاهان دارویی منطقه مائونان چین نشان داد که تیره Asteraceae با ۶/۵۲ درصد جزو اولین تیره غالب در بین ۱۱۵ تیره گیاهی بود (Hong et al., 2015). در تحقیق حاضر، برگ‌ها با ۳۳ درصد بیشترین فراوانی اندام مورد استفاده را داشته و گل، ساقه و دانه در رتبه‌های بعدی قرار داشتند (شکل ۳). حائری‌نسب و عباسی (۱۳۹۸) در بررسی قوم‌گیاه‌شناسی گونه‌های سمی شهرستان اردستان، معماری و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه دانش بومی حوزه آبخیز درویش چای سرعین، لانگ و همکاران (Long et al., 2023) در مطالعه دانش بومی گوانگشی در جنوب کشور چین و سنر و همکاران (Sener et al., 2023) در بررسی جامع قوم‌گیاه‌شناسی دارویی ۸۰ روستای ترازون ترکیه نیز گزارش کردند بیشترین بخش مورد استفاده از گیاهان برگ بوده که با مطالعه فوق مطابقت دارد. با توجه به گفته‌های بومیان منطقه مورد مطالعه، می‌توان بیان نمود علاوه بر برگ، اکثر اندام‌های گیاهان اعم از ریشه، ساقه، گل، میوه، دانه، شیرابه و پیاز استفاده‌های دارویی و خوراکی دارند. بررسی و تحلیل مقاله قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی ایران توسط بتولی و

همکاران (Batooli et al., 2023) صورت گرفت و نتایج حاکی از آن بود که در مقالات مختلفی که از سال ۱۹۹۹ تا ۲۰۲۲ به بررسی داده‌های قوم‌گیاه‌شناسی پرداختند، اشاره شده است که برگ، گل، میوه، ساقه، ریشه، دانه و اندام هوایی از آمار بالاتری نسبت به سایر اندام‌های هوایی نظیر ریزوم، پوست، شیر، گیاه کامل، صمغ، پیاز، خار و رزین برخوردار است. طبق نتایج کسب شده، اکثر گیاهان در نزد افراد محلی دارای کاربرد دومنظوره (گیاهی- خوراکی) بوده‌اند ولیکن ممکن است اندام مصرفی در هرکدام از کاربردها متفاوت باشد. همچنین هر یک از اندام‌های گیاهان دارویی که دارای خواص دارویی هستند، برای درمان بیماری‌های خاص و به‌روش‌های خاصی استفاده می‌شوند. به‌طور مثال ریشه گیاه زرشک (*Berberis integerrima* Bunge.) برای درمان دیابت و ترمیم شکستگی استخوان‌ها کاربرد دارد در صورتی‌که میوه آن به‌صورت خام، آبمیوه، شربت، مربا، چاشنی غذا و ترشو (در فصل تابستان رب حاصل از میوه زرشک را با آب خنک ترکیب کرده و به‌عنوان غذا همراه با نان میل می‌نمایند) استفاده می‌شود. برگ گیاه یونجه (*Medicago sativa* L.) به‌صورت تازه در سبزی پلو برای درمان عفونت و سینه پهلوی مناسب است اما برگ کوبیده شده آن به‌صورت پانسمان برای درمان زخم کاربرد دارد. دود کرده برگ گیاه گل ماهور تماشایی (*Verbascum Speciosum* Schrad.) برای درمان عفونت استفاده می‌شود در حالی که شیرابه آن برای درد دندان مورد استفاده واقع می‌شود. خیس‌دانه دانه خاکشیر (*Descurainia sophia* L.) برای رفع یبوست، اسهال، گرم‌زدگی و حالت تهوع کارکرد دارد در حالی‌که اگر دانه خیس‌خورده آن را بر روی گلو پانسمان کنند، درد گلو را تسکین می‌دهد. بومیان دهستان چوپانان در شمال شهرستان نایین از برگ و گل گیاه درمنه (*Artemisia aucheri* Boiss.) به‌صورت پودر شده برای درمان دل‌درد و از جوشانده آن به عنوان مسکن استفاده می‌نمایند (طباطبایی و همکاران، ۱۳۹۸). امراللهی جلال‌آبادی و همکاران ادعان داشتند مردمان محلی مراتع گوگر بافت استان کرمان از میوه گیاه بنه (*Pistacia atlantica*) به دو صورت خام و پخته استفاده می‌کنند. میوه گیاه علاوه بر خاصیت دارویی که در بین مردم محلی دارد و در کاهش سردرد مؤثر است، در تهیه غذایی محلی هم کاربرد دارد که به آب بنه معروف است. همچنین ایشان از برگ پودر شده

گیاه مریم گلی (*Salvia ceratophylla*) بر روی کشک و ماست و دوغ ریخته و مصرف خوراکی دارد و دم کرده برگ آن در درمان دل درد و رفع اسهال کارکرد سنتی دارد. نتایج این مطالعات با تحقیق حاضر مطابقت دارد.

بررسی‌های محققان نشان می‌دهد که خانوارهای روستایی در تمام جهان برای رفع نیازهای دارویی و خوراکی به گیاهان وابسته هستند. یافته‌های این پژوهش گویای آن است که اولویت‌دارترین شیوه سنتی مصرف گیاهان دارویی توسط افراد محلی منطقه شاه‌کوه سفلی به صورت دم کرده و دمنوش بوده و پرکاربردترین خواص درمانی گیاهان روستایی شاه‌کوه سفلی در درمان مشکلات گوارشی نظیر دل درد، معده درد، ریفلاکس معده، حالت تهوع، اسهال و... (۱۸) گونه)، سرماخوردگی، سرفه، تب (۱۵) گونه و سپس دیابت (۱۳) گونه) بوده است. نتایج تحقیق مطالعات قوم‌گیاه‌شناسی خدایاری و همکاران (۱۳۹۳)، علی‌میرزایی و همکاران (۱۳۹۶)، سعادت‌پور و همکاران (۱۳۹۶) حسینی و همکاران (۱۳۹۸)، کیاسی و همکاران (۱۳۹۸) و دلفان و همکاران (۱۳۹۸) بیانگر آن بود که بیشترین استفاده دارویی از گیاهان به درمان بیماری گوارشی مربوط می‌شود که با تحقیق حاضر مطابقت دارد. کیاسی و فروزه (۱۳۹۸) در مطالعه مردم گیاه‌شناسی شهرستان آباد، بیشترین کاربرد سنتی برای درمان بیماری گوارشی، تصفیه خون و تنظیم فشارخون، قند خون، چربی خون، ضد عفونی کردن، خلط‌آور و ضد سرفه و سرماخوردگی گزارش نمودند. حسینی و همکاران (۱۴۰۰) شایع‌ترین کاربرد درمانی گیاهان را در درمان بیماری تنفسی، گوارش، زنان، زایمان، عفونی و متابولیک گزارش نمودند. همچنین نتایج پژوهش علی‌میرزایی و همکاران (۱۳۹۶)، حسینی و همکاران (۱۳۹۸) و دلفان و همکاران (۱۳۹۸) بیانگر آن بود که بیشترین استفاده دارویی از گیاهان به درمان بیماری گوارشی مربوط می‌شود گینکو و همکاران (Ginko et al., 2023) پس از جمع‌آوری داده‌های مردم گیاه‌شناسی شهرداری منطقه زاویدوویچی در مرکز بوسنی و هرزگوین گزارش نمودند که بیشترین موارد مصرف دارویی گیاهان به شیوه سنتی در برای درمان بیماری گوارشی، اورولوژی و تنفسی است. همچنین مطالعات قوم‌گیاه‌شناسی در مناطق دیگر کشور نظیر عجب‌شیر در استان آذربایجان شرقی، نکا در استان مازندران، بهبهان در استان خوزستان و راز و جرگلان در استان خراسان شمالی نشان داد که

رایج‌ترین شیوه مصرف گیاهان دارویی به صورت دم کرده و جوشانده و سپس تازه و خام خواری بوده است (مالکی خضری و همکاران، ۱۳۹۵؛ قلی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳؛ طغرانگار و همکاران، ۱۳۹۹؛ آروین و فیروزه، ۱۴۰۰). امره و همکاران (Emre et al., 2021)، سارگین و همکاران (Sargin et al., 2015)، سارگین و بیوک سنگیز (Sargin and Buyukcengiz., 2019) مطالعاتی در منطقه مرسین انجام دادند که نشان داد متداول‌ترین شیوه استفاده از گیاهان دارویی منطقه، دم کرده است.

بررسی دانش قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه نشان داد که بومیان برای مقابله با بیماری‌های ایجاد شده از گیاهان دارویی خودروی منطقه، به روش‌های مختلف استفاده‌های متنوعی می‌نمایند. با توجه به مطالب ارائه شده در جدول ۲، برای درمان هرگونه بیماری، از بخش‌های مختلف گیاهان و به شیوه‌های گوناگون استفاده صورت می‌گیرد. به‌طور مثال دم کرده گل و سرشاخه‌های گلدار بومادران (*Achillea biebersteinii* Afan. L.، *Achillea millefolium*) به‌صورت نوشیدنی برای درمان دل‌درد، معده درد و سوزش معده مناسب است ولیکن مصرف آن به‌صورت شست و شوی بدن سبب کاهش حالت تهوع و رفع سردی و گرمی بدن نوزادان می‌شود. خیسانده ریشه تازه کاسنی (*Cichorium intybus* L.) برای درمان کبد چرب، جوشانده ریشه برای درمان چربی و فشار خون، دیابت و زردی نوزادان و همچنین دم کرده گل‌های آبی رنگ آن سبب درمان آب مروارید و سنگینی پلک می‌شود. برگ کوبیده شده شاه‌تره ایرانی (*Fumaria officinalis* L.) همراه با حنا هم برای تقویت سر مفید است و هم قرار دادن این ترکیب بر روی پوست سبب رفع خارش می‌شود. بومیان این منطقه از ترکیب ریشه هواچوبه (*Onosma dichroanthum* Boiss.) با دنبه بز، ضمادی تهیه می‌نمایند که دارای طبع سرد بوده و در مواقع سوختگی، زخم، بریدگی و عفونت کاربرد دارد. به اذعان بومیان، مصرف ۷ عدد از دانه ارس (*Juniperus excelsa* M.Bieb) موجب آن می‌شود که تا ۷ سال دچار چشم درد نشوند. در نزد افراد محلی گیاه آلاله برف‌زی (*Ficaria kochii* (Ledeb.)) بسیار پر خاصیت شمرده شده و مصرف آن به‌صورت تازه و خردشده در سبزی‌پلو برای درمان کمردرد، پادرد، سرماخوردگی و تب مورد استفاده قرار می‌گیرد. مقایسه کارکردهای مختلف گیاهان در این روستا با سایر

نقاط کشور بیانگر تشابه موارد مصرف آن‌ها است. برای مثال بارانی و همکاران (۱۳۹۱) در منطقه چهارباغ استان گلستان اذعان داشتند که بومیان میوه زرشک (*Berberis vulgaris*) را برای درمان فشار و چربی خون و نیز رقیق‌کننده خون مصرف می‌کنند و جوشانده سیاه‌رنگ ریشه برای دفع انگل دام و انسان و سفت‌شدن استخوان‌های انسان‌ها کاربرد دارد. نتایج تحقیق وی با یافته‌های تحقیق حاضر مطابقت دارد. در تحقیق شریفی‌فر و همکاران (۱۳۹۲)، علی‌میرزایی و همکاران (۱۳۹۶) و حسینی و همکاران (۱۳۹۸) کاربرد مشابهی برای گونه بومادران به‌عنوان تب‌بر، دل‌پیچه و دل‌درد ارائه شده است که با مطالعه حاضر همخوانی دارد. نتایج تحقیق آل ابراهیم و نبی‌پور (۱۳۹۷) حاکی از آن است که مردم منطقه کنگان عسلویه از درمنه دشتی برای دردهای شکمی، آویشن شیرازی برای درمان سرماخوردگی و درد شکمی، سربرنجاسف (بومادران) در درمان کولیک نوزادان و رفع زردی استفاده می‌نمایند که با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد. در تحقیق ابطحی (۱۳۹۷) و طغرانگار و وفادار (۱۴۰۳)، گیاه پنیرک دارای اثرات کمک‌کننده بر درمان سرماخوردگی و نرم‌کننده سینه است. شیرابه درون گیاه گون بهبوددهنده دستگاه گوارش و تقویت موی سر و نیز گیاه گزنه به‌عنوان ضد درد و کاهنده فشار خون است و همه این موارد با تحقیق حاضر مطابقت دارد.

بر اساس یافته‌های پژوهش، اکثر گیاهان مورد استفاده بومیان در فصل بهار روییده و برداشت می‌شوند و بر این باور هستند که نباید گیاهان را از ریشه برداشت نمود؛ زیرا گیاه باید سال‌های بعد نیز رشد کند و نابود نشود. به گفته ایشان اگر نیاز به برداشت ریشه گیاهی مانند زرشک (*Berberis integerrima* Bunge) باشد، سعی می‌کنند آن را در پاییز برداشت نمایند تا گیاه آسیب کمتری ببیند. همچنین ایشان در فصل تابستان برای جمع‌آوری دانه‌های خاکشیر (*Descurainia sophia* L.) همراه با تشت یا کیسه به مراتع رفته، آن را زیر گیاه قرار داده و سپس ساقه گیاه را تکان داده تا دانه‌ها برداشت شوند، زیرا هنگام برداشت، مقداری از دانه بر روی خاک ریخته و مجدد برای سال بعد جوانه می‌زند و اینگونه نه تنها دانه‌های برداشت شده خاک‌آلود نمی‌شود بلکه از انقراض گیاهان نیز جلوگیری خواهد شد. همچنین کهنسالان این روستا اشاره نمودند که در قدیم اگر درخت جوان ارس (*Juniperus excelsa*)

(M.Bieb) را قطع می‌کردند بومیان می‌گفتند: «فلانی قتل کرده است.» این جمله بدین معنی است که قطع درختان جوان در میان محلیان رواج نداشته و فردی که این عمل را انجام می‌داد از میان مردمان روستا طرد می‌شد. مراقبت و برداشت صحیح از مراتع توسط بهره‌برداران این منطقه مبین آن است که ایشان در برداشت گیاهان محتاط گونه عمل نموده و نگران انقراض گونه‌های گیاهی و در نتیجه تخریب مراتع هستند.

یکی از نتایج به‌دست‌آمده آن است که از میان ۵۰ شرکت‌کننده در مصاحبه، زنان مشارکت و اطلاعات بیشتری نسبت به مردان داشتند و شاید بتوان این‌گونه بیان نمود که زنان محلی به دلیل بر عهده داشتن وظیفه آشپزی و جمع‌آوری اکثر گیاهان خوراکی و دارویی منطقه و نیز فرصت کافی برای ارتباط‌گیری با افراد سالخورده، اطلاعات و مشارکت حداکثری را دارا بودند؛ البته جایگاه و اطلاعات مردان محلی در دانش سنتی را نمی‌توان نادیده انگاشت. درست است که مردان این روستا اطلاعات جامع در خصوص طبع، شیوه طبخ و خواص گیاهان نداشتند اما ایشان اطلاعات جامعی در خصوص شناسایی عرصه‌ها، دام‌ها، زیستگاه و مکان رویش گیاهان داشتند و اغلب گیاهانی را جمع‌آوری می‌نمایند که دورتر از روستا می‌روید. به عنوان مثال اشتراغاز (*Ferula karakalensis* Korovin) و ورفلیم (*Ficaria kochii*) که در پناز (مکان‌های سایه و سردسیر) می‌روید را مردان جمع‌آوری می‌نمایند. در جوامع بومی غرب و اروپا مردان، بی‌سوادان و افراد کهنسال دانش غنی‌تری نسبت به تحصیل‌کردگان، زنان و جوانان دارند در صورتی‌که در جوامع شرقی و به‌خصوص ایران، دانش بومی در زنان مسن بیشتر و بهتر از دانش مردان است؛ زیرا ایشان از گذشته تاکنون پزشک خانه، آشپز، قالی‌باف، تولیدکننده گوشت و روغن و... بوده و همچنین ایشان دلبستگی عمیقی نسبت به هر آنچه که سنتی باشد، دارا هستند. (Giday et al., 2009؛ فرهادی، ۱۳۸۶؛ Chaachouay et al., 2019). مطالعه شجاع‌پور (۱۴۰۱) اشاره دارد که زنان ایل قشقایی در زمینه خواص درمانی گیاهان دارویی و شیوه مصرف آن‌ها اطلاعات بیشتری دارند و بالعکس، مردان بیشترین اطلاعات را در رابطه با رویشگاه گیاهان دارند که این یافته‌ها با تحلیل نقش مردان و زنان ایل قشقایی در زندگی عشایری ایشان قابل توجیه است. همچنین وکس (Voeks., 2007) نیز به توانایی درونی زنان

باشد. همچنین محدودیت منطقه جغرافیایی نیز تأثیرگذار است؛ چراکه پژوهش‌ها معمولاً بر روی یک منطقه خاص متمرکز می‌شوند و نتایج ممکن است قابل تعمیم به سایر مناطق نباشند.

بهره‌برداران و مدیران این روستا با اجرای پیشنهادهایی نظیر تشکیل شبکه‌های همکاری در میان ساکنان روستا و سایر روستاهای اطراف در زمینه گیاهان دارویی از طریق برگزاری نمایشگاه و بازارچه‌های محلی با هدف تبادل اطلاعات و کمک به معیشت خانوار، برگزاری برنامه‌های آگاهی بخشی در زمینه گیاهان در حال انقراض و یا گونه‌های مهاجم به منزله حفظ تنوع زیستی، ایجاد فرصت شغلی ناشی از بازاریابی گیاهان دارویی، انجام تحقیقات علمی بیشتر بر روی گیاهان و برگزاری کارگروه‌های آموزشی برای ترویج دانش به تمامی ساکنان روستا می‌توانند از دانش بومی خود بهره‌برداری کرده و به توسعه پایدار و اقتصادی خود کمک نمایند.

تضاد منافع

نویسندگان این مقاله اعلام می‌دارند که یافته‌های تحقیق حاضر تضاد منفعی در بر ندارد.

سپاسگزاری

محققان بر خود واجب می‌دانند مراتب قدردانی و تشکر خود را از تمامی اهالی روستای شاه‌کوه سفلی برای انجام این پژوهش اعلام نمایند.

منابع

آروین، پ.، فیروزه، ر. ۱۴۰۰. اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه راز و جرگلان در استان خراسان شمالی، گیاهان دارویی و معطر ایران، ۳۷(۶): ۹۰۷-۸۷۳.

آل ابراهیم، ع.ر.، نبی‌پور، ا. ۱۳۹۷. اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی منطقه کنگان-عسلویه، دوماهنامه طب جنوب، ۲۱(۵): ۴۲۵-۴۰۹.

ابطحی، ف.س. ۱۳۹۷. مطالعه اتنوبوتانی برخی گیاهان دارویی شهرستان شازند، استان مرکزی، فصلنامه گیاهان دارویی، ۱۸(۷۰): ۱۹۷-۲۱۱.

امراللهی جلال‌آبادی، ا.ر.، فروزه، م.ر.، بارانی، ح.، یگانه، ح. ۱۳۹۹. مطالعه دانش بومی گیاهان مورد استفاده بهره‌برداران در مراتع گوغر بافت استان کرمان، دو

برزلی در رعایت و مراقبت بهداشتی اعضای خانواده اشاره دارد. وی همچنین بیان کرده است که مردان نقش اصلی در چراندن دام‌ها و شناسایی رویشگاه گیاهان را دارا هستند. موارد مذکور، صحت یافته‌های پژوهش حاضر را توجیه می‌نماید.

بومیان منطقه در خصوص زمان و میزان مصرف گیاهان دارویی اطلاعات کافی داشتند. این‌گونه بیان می‌شد که مقدار مصرف گیاهان دارویی بستگی به مواردی نظیر سن، نوع بیماری و قوای جسمانی و سلامت روحی فرد دارد. مثلاً در درمان حالت تهوع و زردی نوزادان فقط ۱ قاشق کوچک از خاکشیر که شامل ۲ تا ۳ دانه خاکشیر همراه با آب است مصرف می‌شود ولی در درمان یبوست بزرگسالان ۱ لیوان خاکشیر خیس‌انده در آب مصرف می‌شود و بهتر است صبح به‌صورت ناشتا مصرف شود. همچنین در زمان افسردگی و ناراحتی نباید از مورت استفاده شود. این تحقیق با یافته‌های تحقیق فروزه (۱۳۹۳) و دی‌فرخش (۱۳۹۱) مطابقت دارد.

امروزه تعداد طبیبان محلی بشدت کاهش یافته و حتی در بسیار از مناطق مانند روستای شاه‌کوه سفلی، درمانگر سنتی وجود ندارد؛ دیگر اینکه بسیاری از افراد بومی از خواص درمانی برخی گیاهان بی‌اطلاع بوده و یا خواص آن‌ها را فراموش کرده‌اند و همچنین وجود دانش سنتی استفاده از گیاهان دارویی در نزد افراد کهنسال و انتقال آن به‌صورت شفاهی، سبب انتقال ناقص اطلاعات به نسل‌های آینده می‌شود و همین مسائل را می‌توان دلیل نابودی این دانش گرانبها دانست. استفاده از گیاهان دارویی منطقه هدف به دلیل در دسترس بودن، بی‌ضرر بودن، رایگان بودن و به علاوه داشتن خاصیت درمانی تبدیل به آداب و رسوم مردمان آن شده است. روستای شاه‌کوه سفلی به دلیلی موقعیت جغرافیایی مناسب و تنوع گونه‌ای غنی می‌تواند در حفظ، بهره‌برداری و فروش گیاهان دارویی حائز اهمیت باشد. ثبت دانش قوم‌گیاه‌شناسی این منطقه نه تنها سبب حفظ و انتقال دانش بومی مردمان این منطقه می‌شود، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز کشف و تولید داروهای جدید گردد.

از طرفی، پژوهش‌های دانش بومی با محدودیت‌هایی مواجه هستند که باید به آن‌ها توجه شود که محدودیت تعداد مصاحبه‌شوندگان یکی از این چالش‌هاست؛ زیرا دسترسی به افراد مسن و متخصصان محلی که دانش عمیق‌تری در مورد گیاهان دارویی دارند، ممکن است دشوار

- فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران، ۶(۱۴): ۳۶۹-۴۲۴.
- اربابی، م.، رئیسی، ع.ا.، ولی زاده، م. ۱۴۰۲. بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی ایران‌شهر در استان سیستان و بلوچستان، مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۱۴(۱): ۲۹-۳۸.
- اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان گلستان. ۱۳۹۹. مطالعات تفصیلی-اجرایی حوزه آبخیز شاه‌کوه پایین، جلد اول: فیزیوگرافی.
- اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان گلستان. ۱۳۹۹. مطالعات تفصیلی-اجرایی حوزه آبخیز شاه‌کوه پایین، پوشش گیاهی.
- بارانی، ح.، بهمنش، ب.، شهرکی، م.ح. ۱۳۹۱. دانش بومی گیاه شناسی گیاهان دارویی منطقه چهارباغ از مراتع استان گلستان، نشریه دانش‌های بومی ایران، ۲: ۶۱-۸۶.
- بازگیر، ا.، پورهایمی، م. ۱۴۰۰. گیاه مردم نگاری گیاهان خودروی منطقه بسطام از شهرستان سلسله، استان لرستان، دو فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران، ۸ (۱۵): ۸۵-۱۵۸.
- بی‌باک، ح.، مقبلی هنزائی، ف. ۱۳۹۵. جمع‌آوری، شناسایی و استفاده سنتی و بومی گیاهان دارویی در شهرستان جیرفت، فصلنامه گیاهان دارویی، ۱۶(۴)(۶۴): ۱۱۶-۱۴۰.
- حائری نسب، م.، عباسی، ش. ۱۳۹۸. اتنوبوتانی گیاهان دارویی و معرفی برخی گونه‌های سمی شهرستان اردستان (استان اصفهان)، فصلنامه گیاهان دارویی، ۱۸(۲)(۷۰): ۱۴۳-۱۲۲.
- حسینی، س.، حشمتی، غ.ع.، فروزه، م.ر.، کرمی، پ. ۱۴۰۰. دانش بومی گیاهان دارویی کوهستان و دهستان آبیدر سهندج، فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران، ۸(۱۶): ۳۹۵-۳۴۳.
- حسینی، س.ح.، بی‌باک، ح.، رمضانی قراء، ع.ا. ۱۳۹۹. بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه جنوب کرمان، فصلنامه اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی، ۲۹(۸)(۱): ۳۰-۶۳.
- حسینی، م.، فروزه، م.ر.، بارانی، ح. ۱۳۹۸. شناسایی و بررسی اتنوبوتانی منتخبی از گیاهان دارویی شهرستان نیشابور (مطالعه موردی: مراتع زبرخان)، فصلنامه گیاهان دارویی، ۱۸(۲)(۷۰): ۲۱۲-۲۳۱.
- خدایاری، ح.، امانی، ش.، امیری، ح. ۱۳۹۳. اتنوبوتانی گیاهان دارویی شمال شرق استان خوزستان، اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی، ۲(۴)(۸): ۱۲-۲۶.
- دلفان، ا.، خدایاری، ح.، عزیزی، خ. ۱۳۹۸. اتنوبوتانی گیاهان دارویی بومی در مناطق زاغه و بیرانشهر، استان لرستان، ایران، فصلنامه اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی، ۴: ۶۴-۸۲.
- دهداری، س.، فرجی، م.، چراغیان، ع.، قربانی، م. ۱۳۹۶. بررسی دانش بومی زنان روستایی در تولید و مدیریت محصولات دامی- روستای امامزاده صالح کوتاه، مجله مرتع، ۱۱(۳): ۳۰۶-۳۲۰.
- دیف رخش، س.م. ۱۳۹۱. بررسی دانش بومی (اتنوبوتانی و اتنواکولوژی) مهمترین گونه‌های غیر علوفه‌ای (خوراکی، دارویی و صنعتی) منطقه دلی کما (استان کهگیلویه و بویر احمد). پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مرتعداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان. ایران.
- سعادت‌پور، م.، بارانی، ح.، عابدی سروستانی، ا.، فروزه، م.ر. ۱۳۹۶. بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی سجاسرود (استان زنجان)، مجله داروهای گیاهی، ۳: ۱۸۵-۱۹۳.
- سعیدی گراغانی، ح.ر.، ارزانی، ح.، قربانی، م.، جهانبخش گروهی، ن. ۱۳۹۵. تحلیل ساختار اجتماعی و دانش بومی ایل محمدی سلیمانی شهرستان جیرفت، مجله مرتع، ۱۰(۱۱): ۱۲۳-۱۰۹.
- سمیعی، م.، فروزه، م.ر. ۱۴۰۱. شناسایی دانش بومی بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل‌نشینان شهرستان رامیان، دانش‌های بومی ایران، ۹ (۱۸): ۱۷۱-۱۰۵.
- شجاع‌پور، د. ۱۴۰۱. بررسی انتقال و تغییرات دانش بومی گیاهان دارویی در بین بهره‌برداران سنتی ایران (مطالعه موردی: عشایر ایل قشقایی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان.
- شریفی‌فر، ف.، محرم‌خانی، م.ر.، معطر، ف.، باباخانلو، پ.، خدایی، م. ۱۳۹۲. مطالعه اتنوبوتانی برخی از گیاهان دارویی ناحیه کوه جوپار استان کرمان، مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمان، ۲۱(۱): ۳۷-۵۱.
- طباطبایی، س.م.، عوافی، ه.م.، جلالی، س.غ.ع.، امین، غ.ر. ۱۳۹۸. دانش سنتی استفاده از گیاهان دارویی بومی (دهستان چوپانان در شمال شهرستان نایین)، مجله

گنجعلی، ع.ر.، خاک سفیدی، ع. ۱۳۹۴. شناسایی برخی گونه‌های گیاهان دارویی شهرستان زابل (استان سیستان و بلوچستان) و کاربرد آن‌ها در طب سنتی، مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۱۶(۱): ۸۹-۹۶.

مالکی خضولو، س.، انصاری اردلی، س.، مالکی خضولو، م. ۱۳۹۵. مطالعه اتنوبوتانی و مصارف سنتی برخی گیاهان دارویی شهرستان عجیشیر، مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۴(۷): ۴۹۹-۵۰۶.

معمری، م.، عباسی خالکی، م.، دادجو، ف. ۱۳۹۹. اتنوبوتانی (گیاه مردم نگاری) گیاهان حوزه آبخیز درویش چای سرعین با رویکرد دارویی و غذایی، نشریه علمی مرتع، ۱۴(۴): ۷۱۴-۶۹۸.

موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع. (۱۳۶۷-۱۴۰۰) فلور ایران. وزارت جهاد کشاورزی.

- Assen, Y., Woldearegay, M., Haile, A. 2021. An Ethnobotanical Study of Medicinal Plants in Kelala District, South Wollo Zone of Amhara Region, Northeastern Ethiopia. Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine, 1:1-10.
- Batooli, H., Batooli, Z., Nadi-Ravandi, S. 2023. Bibliometric and subject analysis of articles in the ethnobotanical field of Iranian medicinal plants (1999 – 2022). Journal of Medicinal Plants, 22(87): 57-76.
- Chaachouay, N., Benkhniue, O., Fadli, M., Ibaoui, H.El., Zidane, L. 2019. Ethnobotanical and ethnopharmacological studies of medicinal and aromatic plants used in the treatment of metabolic diseases in the Moroccan Rif. journal of Heliyon, 5(10): 1-9.
- Emre, G., Doğan, A., Haznedaroglu, M. Z., Senkardes, I., Ulger, M., Satiroglu, A., Emmez, B.C., Tugay, O. 2021. An Ethnobotanical Study of Medicinal Plants in Mersin (Turkey). Original Research, 12: 1-20.
- Eskandari Damaneh, N., Sharafatmandrad., M. 2017. Assessing the Effects of Different Incision Techniques on *Ferula assafoetida* Properties. Journal of Rangeland Science, 7(1): 45-54.
- Giday, M., Asfaw, Z., Woldu, Z. 2009. Medicinal plants of the Meinit ethnic group of Ethiopia: an ethnobotanical study. Journal of Ethnopharmacology, 124: 513-521.
- Ginko, E., Alajmovic Demirovic, E., Šarić-Kundalić, B. 2023. Ethnobotanical study of

طب سنتی اسلام و ایران، ۱۰(۲): ۱۵۷-۱۸۴.

طغرانگار، ز.، وفادار، م.، قربانی نهوجی، م. ۱۳۹۹. مطالعه اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی موثر در درمان بیماری‌های گوارشی شهرستان ماهنشان، فصلنامه گیاهان دارویی، ۱۹: ۲۶۶-۲۹۰.

طغرانگار، ز.، وفادار، م. ۱۴۰۳. مطالعه اتنوبوتانی برخی گیاهان دارویی مبتنی بر دانش بومی زنان در شهرستان زنجان، مجله حفاظت زیست بوم گیاهان، ۱۲(۲۴): ۲۴۷-۲۰۳.

علی‌خواه اصلی، م.، معمری، م.، ناصری، د.، مفتاحی، ش. ۱۴۰۰. مکان‌یابی توسعه گیاه دارویی کاکوتی (*Ziziphora tenuior*) با استفاده از روش ANP Fuzzy در حوزه آبخیز سبلان استان اردبیل، مجله مرتع، ۱۵(۱): ۱۵۶-۱۶۷.

علی‌میرزایی، ف.، بهمنش، ب.، محمدی استادکلایه، ا.، شهرکی، م.ر. ۱۳۹۶. دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران عشایری در مرتع چهل‌کمان استان خراسان رضوی، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، ۴(۷): ۲۰۱-۱۵۸.

فروزه، م.ر. ۱۳۹۳. بررسی اتنوبوتانی و پیش‌بینی زیستگاه مطلوب برخی از گونه‌های مهم مرتعی (مطالعه‌ی موردی: مرتع دیلگان، استان کهگیلویه و بویراحمد). رساله دکتری. دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان.

فرهادی، م. ۱۳۸۶. واره، درآمدی بر مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی تعاون. شرکت سهامی انتشار. چاپ دوم. ص ۵۴۵.

قدیمی جوبنی، م.، قوام، م. ۱۴۰۰. گیاه مردم‌نگاری گیاهان دارویی و خوراکی روستای جوبن استان گیلان با استفاده از الگوهای آماری و توصیفی، نشریه علمی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، ۲۷(۱): ۱۲۷-۱۴۴.

قلی‌پور، ع. قربانی نهوجی، م.، رسولی، ن.، حبیبی، م. ۱۳۹۳. مطالعه اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی دهستان زارم رود نکا (استان مازندران)، گیاهان دارویی، ۱۳(۵۲): ۱۰۱-۱۲۱.

کیاسی، ی.، فروزه، م.ر. ۱۳۹۸. بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی شهرستان آباد (مطالعه موردی: مرتع آملیچه)، مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۱۸(۱): ۷۱-۸۷.

- District of Mersin, Turkey. Herbal Medicine, 15.
- Sener, S.O., Coskuncelebi, K., Terzioglu, S., Nalcaoglu, A., Genckaya, T. 2023. A comprehensive ethnobotanical survey of medicinal plants for 80 villages in Trabzon (Türkiye). Turkish Journal of Botany, 47(6): 464-510.
- Voeks, R. 2007. Are women reservoirs of traditional plant knowledge? Gender, Ethnobotany and globalization in northeast Brazil. Singapore Journal of Tropical Geography, 28(1): 7-20.
- traditionally used plants in the municipality of Zavidovići, BiH. Journal of Ethnopharmacology, 2.
- Hamilton, L., Roemheld-Hamm, B., Young, D., Jalba, M., Diccico-Bloom, M. 2008. Complementary and alternative medicine in US family medicine practices: A Pilot Study. Alternative Therapies in Health and Medicine, 14 (3): 7-22.
- Hong, L., Gou, Zh., Huang, K., Wei, Sh., Liu, B., Meng, Sh., Long, Ch. 2015. Ethnobotanical study on medicinal plants used by Maonan people in China. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine, 11: 1-34.
- Karimian, V., Vahabi, M.R., Roustakhiz, J., Nodehi, N. 2017. Identification of Some Ecological Factors Affecting on Essential Oil of *Verbascum songaricum* Schrenk Shoots (Case Study: Rangelands of Isfahan and Kohgiluyeh and Buyerahmad Provinces, Iran). Journal of Rangeland Science, 7: 183-194.
- Long, Ch., Rong, L. 2004. Ethnobotanical studies on medicinal plants used by the Red-headed Yao People in Jinping, Yunnan Province, China. Journal of Ethnopharmacology, 90 (2-3): 389-395.
- Long, T., Hu, R., Cheng, Zh., Xu, Ch., Hu, Q., Liu, Q., Gu, R., Huang, Y., Long, Ch. 2023. Ethnobotanical study on herbal tea drinks in Guangxi, China. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine, 19 (1): 1-29.
- Niang-Diop, F., Dani Diény, S., Samb, A., Djidiambone Manga, G.E., Papa Sane, A., Badara Sène, M., Sambou, B., Gouiaby, A., Diatha, E.A. 2022. Ethnobotanical study of medicinal plants for treatment of diabetes and hypertension used in communities near Fathala Forest, Senegal. Ethnobotany Research and Applications, 23: 1-15.
- Polat, R. 2019. Ethnobotanical study on medicinal plants in Bingöl (Turkey). Journal of Herbal Medicine, 16.
- Rahman, I.U., Aftab, A., Zafar, I., Farhana, I., Niaz, A., Muzammil, Sh., Sana, U., Rainer, B. 2019. "Historical perspectives of ethnobotany". Clinics in Dermatology, 37 (4): 382-388.
- Sargin, S.A., Selvi, S., Büyükcengiz, M. 2015. Ethnomedicinal Plants of Aydıncık District of Mersin, Turkey. Ethnopharmacology, 174: 200-216.
- Sargin, S.A., Büyükcengiz, M. 2019. Plants Used in Ethnomedicinal Practices in Gulnar